

Cultureel conservatisme in Nederland in de jaren tachtig: de invloed van generatie en denominatie

Henk Becker, Albert Felling, Jan Peters en Karin Sanders'

Summary

Cultural conservatism in the Netherlands: the influence of generations and denominations

Cultural conservatism manifests itself in the opposition to freedom of opinion, the opposition to interventions in life and death (abortion, euthanasia and suicide) and in traditional attitudes on the roles of men and women. Cultural conservatives reject individual freedom and emphasize equality in the sense of conformity with traditional norms and values.

The specific differences in cultural conservatism between generations and between denominations are described. Also the question is answered whether the differences between the generations vary within the denominations and whether the differences between the denominations vary within the generations. Finally it is briefly discussed to what extent the decline of cultural conservatism in the eighties is attributable to the changing spirit of the times (period-effect) or to structural changes in the Dutch population.

1. Inleiding en probleemstelling

Als het gaat over conservatisme wordt meestal onderscheid gemaakt tussen cultureel en economisch conservatisme (Felling & Peters, 1986; Middendorp, 1978). Mensen die cultureel conservatief zijn, vinden dat vrijheid van meningsuiting en de mogelijkheid om in te grijpen in het leven via abortus, euthanasie en zelfdoding moet worden ingeperkt, terwijl zij tevens traditionele opvattingen huldigen over de verschillende rollen van vrouwen en mannen. Economisch conservatisme manifesteert zich in weerstand tegen overheidsingrijpen in het economisch leven, tegen verkleining van de inkomensongelijkheid en tegen een te grote invloed van de vakbeweging.

In beide bovengenoemde dimensies van het begrip conservatisme staan de waarden vrijheid en gelijkheid centraal. Cultureel conservatisme betekent dat men de individuele vrijheid van mensen om zelf beslissingen te nemen, ontkent en nadruk legt op gelijkheid in de zin van

conformiteit aan traditionele waarden en normen. Economisch conservatisme impliceert dat men voorstander is van vrijheid op economisch gebied en dat men zich verzet tegen economische gelijkheid en nivellering.

In dit artikel wordt de vraag beantwoord in hoeverre de mate waarin Nederlanders in de jaren tachtig cultureel conservatief zijn, samenhangt met het behoren tot bepaalde generaties en met het lidmaatschap van bepaalde godsdienstige denominaties c. q. met onkerkelijkheid. Tevens wordt nagegaan of de generatieverschillen met betrekking tot cultureel conservatisme in de diverse denominaties andere patronen vertonen en of de denominationele verschillen anders liggen binnen de diverse generaties. Omdat uit eerder onderzoek (Felling & Peters, 1986) is gebleken dat laag opgeleiden en mensen in een oudere levensfase vaker cultureel conservatief zijn, worden opleidingsniveau en leeftijd als controlevariabelen in de analyse betrokken.

De probleemstelling van dit artikel kan als volgt worden geformuleerd: in hoeverre verschillen de leden van de diverse generaties en denominaties in de mate waarin ze conservatieve opvattingen huldigen? In hoeverre liggen de generatieverschillen met betrekking tot cultureel conservatisme anders bij de verschillende levensbeschouwelijke groeperingen? In hoeverre zijn de denominationele verschillen in cultureel conservatisme anders van aard binnen de onderscheiden generaties?

2. Theoretische uitwerking

In deze paragraaf wordt de probleemstelling uiteengelegd in een aantal onderzoeksvragen. Vervolgens worden deze onderzoeksvragen op theoretisch niveau beantwoord en worden hypothesen geformuleerd.

Allereerst wordt de onderzoeksvraag naar de enkelvoudige invloed van het behoren tot bepaalde generaties op de mate van cultureel conservatisme aan de orde gesteld. Welke verschillen in cultureel conservatisme doen zich voor tussen generaties? Om deze vraag te beantwoorden en hypothesen daarover te formuleren wordt een korte excursie naar de generatietheorie van Becker (1985a, 1985b, 1995) ondernomen.

Voortbouwend op het werk van Inglehart (1977) publiceerde Becker in 1985 voor het eerst over de generatietheorie. De cohorten van deze eeuw zouden zich onderscheiden in waardenoriëntaties en gedragingen door het feit, dat zij gedurende de formatieve periode van hun leven (tussen 12 en 25 jaar) verschillende 'major events' hebben meegemaakt. Voorbeelden van 'major events' zijn de depressie van de jaren dertig, de Tweede Wereldoorlog, de culturele revolutie van de jaren zestig en zeventig en de economische recessie van de jaren tachtig. Deze ervaringen en gebeurtenissen hebben – volgens de differentiële cohort socialisatie hypothese² – een vormende invloed op het verdere leven. Gedurende de formatieve periode zijn mensen bijzonder gevoelig voor allerlei maatschappelijke en sociaal-politieke invloeden. Als een aantal opeenvolgende cohorten een gemeenschappelijke formatieve periode doormaakt met dezelfde 'major events', 'ontstaat' een generatie. Confrontatie met dezelfde historische

gebeurtenissen in de formatieve periode en herbevestiging in de verdere levensloop van de in deze periode gevormde waardenoriëntaties vormen aldus het verklarend mechanisme van de generatietheorie.

Becker onderscheidt op basis van 'major events' in de formatieve periode de volgende vier generaties. De leden van de vooroorlogse generatie, die zijn geboren tussen 1910 en 1930, hebben in hun formatieve periode de depressie van de jaren dertig meegemaakt. De formatieve jaren van de stille generatie, die is geboren tussen 1930 en 1940, worden gemarkeerd door het einde van de Tweede Wereldoorlog en het begin van de na-oorlogse economische wederopbouw. De formatieve periode van de protestgeneratie, die is geboren tussen 1940 en 1955, wordt gekenmerkt door grote welvaart en sociaal protest, terwijl ten slotte de leden van de verloren generatie, die zijn geboren tussen 1955 en 1970, in hun formatieve periode zijn gevormd door de economische recessie van de jaren tachtig.

De grootste verschillen in cultureel conservatisme worden verwacht tussen enerzijds de relatief conservatieve vooroorlogse en stille generatie en anderzijds de protestgeneratie en de verloren generatie, die beide relatief liberale denkbeelden huldigen over vrijheid van meningsuiting, ingrepen in het leven en man-vrouwverhoudingen. De grootste caesuur zal dus liggen tussen de stille en de protestgeneratie. Leden van zowel de vooroorlogse als de stille generatie zijn opgegroeid in een tijd waarin sprake was van een sterk arbeidsethos en die gekenmerkt werd door burgerlijkheid en gezagsgetrouwheid. Leden van de protestgeneratie hebben in hun formatieve periode de culturele revolutie meegemaakt, in welke periode een groot deel van de waarden die kenmerkend waren voor de vooroorlogse en stille generatie, overboord werden gegooid. Traditionele godsdienstige overtuigingen, burgerlijke waarden en arbeidsethos werden losgelaten (Gadourek, 1982; Middendorp, 1979).

In cultureel opzicht verschilt de formatieve periode van de verloren generatie nauwelijks van die der protestgeneratie. Daarom kan worden verwacht dat de leden van de verloren generatie in gelijke mate liberale opvattingen huldigden als de leden van de protestgeneratie. Wél wordt een verschil verwacht tussen de leden van de vooroorlogse en stille generatie. De leden van de vooroorlogse generatie hadden in hun formatieve periode te maken met de crisisjaren van de jaren dertig en hun waarden zijn gevormd in reactie daarop. Daarentegen werd de formatieve periode van de stille generatie gevormd door sociaal-economisch herstel. Hun oriëntatie is volgens de generatietheorie zeer pragmatisch, sceptisch en weinig bereid tot politieke actie. Verwacht wordt daarom dat de leden van de stille generatie minder cultureel conservatief zijn dan de leden van de verloren generatie. Op basis van de bovenstaande overwegingen worden de volgende hypothesen geformuleerd.

In de vier opeenvolgende generaties doet zich het meest geprononceerde verschil in cultureel conservatisme voor tussen de stille generatie en de protestgeneratie waarbij de eerstgenoemde conservatiever is dan de laatstgenoemde (hypothese 1a).

Hoewel minder geprononceerd als tussen de stille en de protestgeneratie, is er ook een verschil in cultureel conservatisme tussen de vooroorlogse generatie en de minder conservatieve stille generatie (hypothese 1b).

Er is geen verschil in cultureel conservatisme tussen de protestgeneratie en de verloren generatie (hypothese 1c).

De tweede onderzoeksvraag is die naar de enkelvoudige invloed van kerklidmaatschap en het behoren tot een bepaalde denominatie op de mate van cultureel conservatisme. Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden kan allereerst worden gesteld dat in Nederland sinds de jaren zestig de subculturele verschillen tussen kerkelijken (de leden van alle denominaties) en onkerkelijken belangrijker lijken te zijn geworden dan de van oudsher bestaande verschillen tussen protestanten en katholieken en – binnen het protestantse volksdeel – tussen vrijzinnigen en orthodoxen. In het culturele landschap van Nederland is de belangrijkste tegenstelling heden ten dage die tussen katholieken én protestanten met hun relatief conservatieve waarden en opvattingen aan de ene kant en de onkerkelijken aan de andere kant (Peters, Van der Ven & Spruit, 1993). Daarom wordt verwacht dat de verschillen in cultureel conservatisme tussen kerkelijken en onkerkelijken groter zijn dan die tussen de leden van de verschillende denominaties. Daarnaast zijn er ook duidelijke verschillen in cultureel conservatisme tussen de leden van de verschillende denominaties te verwachten. Omdat de katholieken en hervormden in veel sterkere mate en in een veel sneller tempo dan de gereformeerden een secularisatieproces hebben ondergaan (Peters & Schreuder, 1987), zullen de eerstgenoemden ook in sociaal-cultureel opzicht minder conservatief zijn dan de gereformeerden.³ Tegen deze achtergrond worden de volgende hypothesen geformuleerd.

Met betrekking tot cultureel conservatisme zijn de verschillen tussen de relatief conservatieve leden van alle drie de christelijke denominaties en de relatief liberaal denkende onkerkelijken groter dan de verschillen tussen de christelijke denominaties onderling (hypothese 2a).

Voorzover er sprake is van verschillen tussen de drie christelijke denominaties zijn de gereformeerden het meest en de katholieken én hervormden het minst conservatief (hypothese 2b).

De derde serie onderzoeksvragen heeft betrekking op de gecombineerde invloed van generatie en denominatie. Op de eerste plaats wordt nagegaan in hoeverre de verschillen in cultureel conservatisme tussen de generaties anders liggen binnen de onderscheiden levensbeschouwelijke groeperingen. Heeft de liberalisering van waarden en normen – dat wil zeggen het gegeven dat de opeenvolgende generaties in steeds mindere mate conservatieve denkbeelden huldigen – zich in de ene levensbeschouwelijke groepering vroeger of later voltrokken dan in de andere? Ten aanzien van het antwoord op deze vraag veronderstellen we niet alleen – zoals boven werd uiteengezet – dat onkerkelijken minder conservatief zijn dan kerkleden, maar tevens dat de liberalisering van waarden en normen bij onkerkelijken in vroegere generaties is begonnen dan bij kerkleden.

Op de tweede plaats wordt de vraag beantwoord in hoeverre de verschillen in cultureel conservatisme tussen de denominaties anders van aard zijn binnen de onderscheiden generaties. Middendorp (1979) spreekt in dit verband van culturele homogenisering waarmee hij bedoelt, dat de culturele verschillen tussen de godsdienstige groeperingen bij de latere genera-

ties geringer zijn dan bij de vroegere generaties. Dit verschijnsel wordt volgens hem veroorzaakt door het proces van ontzuiling en de daarmee gepaard gaande intensivering van contacten tussen de leden van de verschillende denominaties. Verder wijst hij op de homogeniserende invloed van de massamedia. Verwacht wordt daarom dat de verschillen in cultureel conservatisme tussen de diverse levensbeschouwelijke groeperingen in latere generaties kleiner zijn dan in vroegere generaties. Op basis van bovenstaande overwegingen worden over de gecombineerde invloed van generatie en denominatie de volgende hypothesen geformuleerd.

De ontwikkeling in de richting van meer libertaire denkbeelden vindt bij de onkerkelijken in eerdere generaties plaats dan bij de kerkleden (hypothese 3a).

Het conform hypothese 1a verwachte verschil tussen de conservatieve vooroorlogse en de minder conservatieve stille generatie manifesteert zich wél bij de onkerkelijken maar niet bij kerkleden, bij wie de liberalisering van waarden en normen pas begint bij de overgang van de stille naar de protestgeneratie (hypothese 3b).

De verschillen in cultureel conservatisme tussen de diverse levensbeschouwelijke groeperingen zijn bij de protestgeneratie en de verloren generatie kleiner dan bij de vooroorlogse en stille generatie (hypothese 3c).

3. Onderzoeksgegevens en methode

De gegevens, die in dit artikel worden gebruikt, zijn afkomstig uit het onderzoek 'Sociaal-culturele Ontwikkelingen in Nederland' (SOCON⁷⁹⁻⁹⁰) dat wordt uitgevoerd door de Nijmeegse vakgroepen Sociologie en Methoden van Onderzoek. In het kader van dit onderzoeksproject is in 1979 begonnen met de registratie en analyse van de collectieve overtuigingen, waarden en opinies van de Nederlandse bevolking. Om de veranderingen daarin te kunnen bestuderen is deze registratie in 1985 en 1990 herhaald en zijn vervolgonderzoeken gepland in 1995 en 2000. De drie steekproeven uit achtereenvolgens 1979, 1985 en 1990 vormen een representatieve afspiegeling van de Nederlandse bevolking van 18 tot en met 70 jaar in die jaren. De drie steekproeven zijn samengevoegd tot één databestand waarin alle in de tijd vergelijkbare gegevens uit de drie nationale surveys zijn opgenomen. Deze decenniumsteekproef omvat 6394 respondenten. Voor nadere informatie over de representativiteit van de steekproeven en voor de verantwoording van de gebruikte schalen wordt verwezen naar Eisinga, Felling, Peters & Scheepers, 1992.

De geformuleerde hypothesen worden getoetst door middel van regressie-analyse met gedummificeerde variabelen (Alwin, 1990), waarbij achtereenvolgens het jaar van onderzoek, het opleidingsniveau, het behoren tot een bepaalde generatie, de levensfase of leeftijd ten tijde van het interview en het behoren tot een bepaalde denominatie in verband worden gebracht met cultureel conservatisme. De jaren van onderzoek zijn respectievelijk 1979, 1985 en 1990. Qua opleidingsniveau wordt onderscheiden tussen laag (LO, LBO), midden (MAVO, MBO) en hoog (HAVO en hoger). Bovendien wordt het opleidingsniveau van mannen en vrouwen

apart in de analyse meegenomen. Met betrekking tot de generaties wordt de reeds genoemde vierdeling van Becker gehanteerd. Wat betreft leeftijd wordt de volgende driedeling gehanteerd: 20-29 jaar, 30-49 jaar en 50-69 jaar, een driedeling die globaal overeenkomt met de drie belangrijkste levensfasen van (jong)volwassen mensen. Ten slotte worden vier denominaties of levensbeschouwelijke groeperingen onderscheiden, namelijk onkerkelijken, katholieken, hervormden en gereformeerden.

Omdat de onafhankelijke variabelen zijn gedummificeerd, worden voor de verschillende categorieën van de gebruikte variabelen de b-waarden weergegeven. Deze geven de geschatte afwijking aan ten opzichte van de referentiecategorie van de betreffende variabele. Verder worden per variabele β -coëfficiënten weergegeven, die uitdrukking zijn van de relatieve sterkte van het totaaleffect van deze variabele. Deze β 's zijn geschat op basis van de b-coëfficiënten van de categorieën die deel uitmaken van de betreffende variabele (Eisinga, Scheepers & Van Snippenburg, 1991).

4. Onderzoeksuitkomsten

Voordat we overgaan tot de beantwoording van de gestelde ondervragen en de toetsing van de geformuleerde hypothesen wordt eerst kort weergegeven welke ontwikkelingen zich met betrekking tot cultureel conservatisme in Nederland in de jaren tachtig hebben voorgedaan.

De gemiddelde score van Nederlandse bevolking van 18 tot en met 70 jaar op de schaal van afwijzing van onbepaalde vrijheid van meningsuiting (range 0-6) bedroeg in 1979, 1985 en 1990 respectievelijk 2,34, 2,38 en 1,89. De gemiddelde score op de schaal van afwijzing van ingrepen in het leven (range 0-5) is gedaald van 1,52 in 1979 tot 1,36 en 1,14 in respectievelijk 1985 en 1990. De gemiddelde score op de schaal van traditionele opvattingen over de rol van vrouwen en mannen (factorscores met een gemiddelde van 500) bedroeg in de genoemde jaren achtereenvolgens 508, 504 en 488. Met betrekking tot alle drie genoemde opvattingen zijn de verschillen tussen 1985 en 1990 significant, terwijl op het punt van afwijzing van ingrepen in het leven ook de verschillen tussen 1979 en 1985 significant zijn. Al met al betekent dit dat de mate waarin de Nederlanders cultureel conservatieve opvattingen huldigen, vooral in de tweede helft van de jaren tachtig duidelijk is afgenomen.

De β -coëfficiënten in tabel 1 laten zien, dat bij de geconstateerde afname van cultureel conservatisme zogenaamde periode-effecten slechts een ondergeschikte rol spelen. De beta-coëfficiënten van het jaar van onderzoek zijn relatief gering. De libertaire trend in het Nederlandse opinieklimaat in de jaren tachtig blijkt vooral samen te hangen met veranderingen in structurele kenmerken van de Nederlandse bevolking. Gezien de relatieve omvang van de betreffende beta-coëfficiënten moet de afname van cultureel conservatisme in de jaren tachtig vooral in verband worden gebracht met de veranderde denominationele samenstelling van de Nederlandse bevolking (het proces van ontkerkelijking) en met de stijging van het opleidingsniveau. De veranderde samenstelling van de Nederlandse bevolking naar generatie vertoont een significante maar slechts bescheiden samenhang met de geconstateerde afname van cultu-

reel conservatisme in de jaren tachtig. Over het verband van cultureel conservatisme met de levensfase waarin de respondenten verkeren, kunnen we kort zijn. Dat is in twee van de drie de gevallen niet significant en in het derde geval – hoewel significant – slechts zeer gering.⁴

Tabel 1 Regressie-analyse van de drie aspecten van cultureel conservatisme op jaar, opleiding naar geslacht, generatie, leeftijd en levensbeschouwelijke groepering: b-waarden en β -coëfficiënten (ns = niet significant; alpha = .05)

	Afwijzing van onbeperkte vrijheid van menings- uiting (schaal 0-6)	Afwijzing van ingrepen in het leven (schaal 0-5)	Traditionele opvatting over de rol van vrouwen en mannen (factorscores, M = 500 SD = 100)
Referentie- categorieën	1. Jaar 79 2. Laag opgeleid 3. Vooroorlogse generatie 4. 50-69 jaar 5. Gereformeerd		
Aantal respondenten	N = 5939	N = 5901	N = 5904
Jaar 85	b = 0,17	b = -0,06 (ns)	b = 11
Jaar 90	b = -0,18 (β = 0,09)	b = -0,17 (β = 0,05)	b = 3 (ns) (β = 0,05)
MO, mannen	b = -0,51	b = -0,31	b = -25
HO, mannen	b = -0,92	b = -0,50	b = -56
MO, vrouwen	b = -0,40	b = -0,38	b = -56
HO, vrouwen	b = -0,89 (β = 0,21)	b = -0,61 (β = 0,18)	b = -90 (β = 0,33)
Stille generatie	b = -0,10 (ns)	b = -0,20	b = -20
Protestgeneratie	b = -0,54	b = -0,43	b = -44
Verloren generatie	b = -0,38 (β = 0,12)	b = -0,27 (β = 0,12)	b = -47 (β = 0,17)
30-49 jaar	b = -0,24	b = -0,01 (ns)	b = -1 (ns)
20-29 jaar	b = -0,38 (β = 0,08)	b = -0,01 (ns) (β = 0,00/ns)	b = 5 (ns) (β = 0,02/ns)
Katholiek	b = -0,25	b = -0,64	b = -1 (ns)
Hervormd	b = -0,27	b = -0,54	b = 1 (ns)
Onkerkelijk	b = -0,94 (β = 0,21)	b = -1,35 (β = 0,37)	b = -26 (β = 0,13)
Adjusted R ²	0,17	0,22	0,20

We gaan nu over tot de toetsing van de geformuleerde hypothesen over de enkelvoudige invloed van het behoren tot een bepaalde generatie of denominatie op de mate waarin Nederlanders conservatieve opvattingen huldigen. Daarvoor maken we gebruik van de b-waarden in tabel 1. Bij de generaties is de vooroorlogse generatie de referentiecategorie en in het geval van de denominaties zijn dat de gereformeerden. Het al dan niet significant zijn van de betreffende b-waarden in tabel 1 heeft daarom betrekking op de genoemde referentiecategorieën. Voor de toetsing van de hypothesen moeten echter ook andere combinaties vergeleken worden en moet worden nagegaan of de betreffende verschillen al dan niet significant zijn. Daarom worden in tabel 1a de verschillen tussen de andere combinaties van generatie en denominatie, met telkens een andere referentiecategorie, weergegeven.

Tabel 1a Verschillen tussen diverse combinaties van generatie en denominatie, met telkens een andere referentiecategorie: b-waarden

Referentie-categorie	Vergelijkings-categorie	Geschatte afwijkingen (ns = niet significant, alpha = .05)		
		Afwijzing van vrijheid van meningsuiting	Afwijzing van ingre- pen in het leven	Traditio- neel man- vrouwbeeld
Stille generatie	Protest- generatie	b = -0,44	b = -0,23	b = -24
	Verloren generatie	b = -0,28	b = -0,07 (ns)	b = -27
Protest- generatie	Verloren generatie	b = 0,16 (ns)	b = 0,16 (ns)	b = -3 (ns)
Onkerke- lijken	Katholieken	b = 0,69	b = 0,71	b = 27
	Hervormden	b = 0,67	b = 0,81	b = 25
Katholieken	Hervormden	b = -0,02 (ns)	b = 0,10 (ns)	b = 2 (ns)

Hypothese 1a, waarin de verwachting wordt uitgesproken dat de meest geprononceerde caesuur in cultureel conservatisme ligt tussen de protestgeneratie en de stille generatie, kan op basis van de b-waarden in tabel 1 en 1a als bekrachtigd worden beschouwd. Kijkend naar de opeenvolgende generaties ligt bij alle drie de vormen van cultureel conservatisme de duidelijkste caesuur tussen de stille en de protestgeneratie, welke laatste op alle punten significant meer libertaire opvattingen huldigt. Ook hypothese 1b over de caesuur tussen de vooroorlogse en stille generatie wordt globaal bekrachtigd door de onderzoeksuitkomsten. Met uitzondering van de afwijzing van onbepaalde vrijheid van meningsuiting zijn de verschillen tussen de vooroorlogse en stille generatie significant. De leden van de stille generatie huldigen – in ver-

gelijking met de vooroorlogse generatie – in twee van de drie gevallen minder conservatieve opvattingen. Ten slotte blijken overeenkomstig hypothese 2c de caesuren tussen de twee jongste generaties in alle drie de gevallen niet significant te zijn. Daarbij moet echter wel het volgende worden opgemerkt. Voorzover er verschillen zijn, wijzen deze eerder in de richting van een minder libertaire dan van een meer libertaire houding bij de verloren generatie. Men kan zich afvragen of dit de eerste signalen zijn van een restauratieproces bij de jongste generatie.

Met betrekking tot de verschillen in cultureel conservatisme tussen de levensbeschouwelijke groeperingen blijkt uit de betreffende b-waarden dat – conform hypothese 2a – de verschillen in cultureel conservatisme tussen kerkleden en onkerkelijken verreweg het grootst zijn. Onkerkelijken huldigen op alle punten de meest libertaire opvattingen. Conform hypothese 2b zijn er echter – met uitzondering van traditionele opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen – ook duidelijke verschillen tussen kerkleden onderling. Bij de kerkleden is sprake van een tweedeling tussen enerzijds de gereformeerden, die op twee van de drie punten de meest conservatieve opvattingen huldigen en anderzijds de katholieken en hervormden, die minder conservatief zijn en onderling niet significant verschillen. Deze tegenstelling tussen conservatieve gereformeerden en minder conservatieve katholieken en hervormden is het meest geprononceerd als het gaat over de opvattingen ten aanzien van ingrepen in het leven. Met betrekking tot deze opvattingen, die in sterke mate levensbeschouwelijk en godsdienstig gekleurd zijn, zijn de verschillen tussen de christelijke denominaties onderling het grootst.

We gaan nu over tot de toetsing van de hypothesen over de gecombineerde invloed van generatie en denominatie op de mate van cultureel conservatisme. We zullen eerst de vraag beantwoorden in hoeverre de caesuren tussen de generaties anders liggen binnen de onderscheiden levensbeschouwelijke groeperingen. Daarvoor maken we gebruik van de in tabel 2 weergegeven b-waarden, die uitsluitel geven over de geschatte afwijkingen van de generaties ten opzichte van de referentiecategorie, apart voor elke levensbeschouwelijke groepering. Ook hier is getoetst of de verschillen tussen allerlei combinaties met telkens een andere referentiecategorie significant zijn. De uitkomsten daarvan zijn niet in extenso weergegeven. Als in de tekst daarover uitspraken worden gedaan, zijn deze gebaseerd op de betreffende toetsen. Volgens de hypothesen 3a en 3b zou de liberalisering van waarden en normen bij de onkerkelijken in eerdere generaties hebben plaatsgevonden dan bij de kerkleden. Op basis van de b-waarden in tabel 2 moeten beide hypothesen worden gefalsificeerd.

Met betrekking tot de afwijzing van onbeperkte vrijheid van meningsuiting is er weliswaar – conform de hypothesen – bij de katholieken en hervormden pas sprake van een significante caesuur tussen de minder conservatief denkende protestgeneratie en de daaraan voorafgaande generaties, maar dat geldt ook – tegen de verwachting in – voor de onkerkelijken. Eveneens tegen de verwachting in zien we alleen bij de gereformeerden in dit opzicht reeds een caesuur tussen de stille en vooroorlogse generatie. Als het gaat over onbeperkte vrijheid van meningsuiting moeten we concluderen dat – tegen de verwachting in – de liberalisering niet bij de onkerkelijken (in het algemeen de minst conservatieven in dit opzicht) maar juist bij de gereformeerden (in het algemeen de meest conservatieven in dit opzicht) het vroegst, dat wil zeggen reeds bij de stille generatie, begonnen is.

Tabel 2 *Versillen in cultureel conservatisme tussen de generaties, apart voor de vier levensbeschouwelijke groeperingen: geschatte afwijkingen van de referentiecategorie (b-waarden) uit een regressie-analyse waarbij – onder controle van jaar, opleiding/geslacht en leeftijd – denominatie en generatie zijn gecombineerd (ns = niet significant; alpha = .05)*

	Afwijzing van onbeperkte vrijheid van menings- uiting (schaal 0-6)	Afwijzing van ingrepen in het leven (schaal 0-5)	Traditionele opvatting over de rol van vrouwen en mannen (factorscores, M = 500 SD = 100)
Aantal respondenten	N = 5939	N = 5901	N = 5904
<i>Katholieken</i>			
Referentiecategorie: Katholieken van de vooroorlogse generatie			
Stille generatie	b = -0,15 (ns)	b = -0,33	b = -21
Protestgeneratie	b = -0,63	b = -0,78	b = -42
Verloren generatie	b = -0,57	b = -0,64	b = -52
<i>Nederlandse Hervormden</i>			
Referentiecategorie: Hervormden van de vooroorlogse generatie			
Stille generatie	b = -0,09 (ns)	b = -0,14 (ns)	b = -13 (ns)
Protestgeneratie	b = -0,54	b = -0,15 (ns)	b = -50
Verloren generatie	b = -0,59	b = -0,08 (ns)	b = -38
<i>Gereformeerden</i>			
Referentiecategorie: Gereformeerden van de vooroorlogse generatie			
Stille generatie	b = -0,41	b = -0,64	b = -21 (ns)
Protestgeneratie	b = -0,64	b = -0,66	b = -51
Verloren generatie	b = -0,55	b = -0,66	b = -62
<i>Onkerkelijken</i>			
Referentiecategorie: Onkerkelijken van de vooroorlogse generatie			
Stille generatie	b = 0,03 (ns)	b = 0,03 (ns)	b = -22
Protestgeneratie	b = -0,40	b = -0,14 (ns)	b = -43
Verloren generatie	b = -0,16 (ns)	b = 0,05 (ns)	b = -45

Met betrekking tot de afwijzing van ingrepen in het leven zien we een ander patroon van caesuren tussen de generaties maar ook dit patroon wijkt af van de hierover geformuleerde hypothesen. De liberalisering in dit opzicht is wederom niet het eerst begonnen bij de onkerkelijken maar bij de gereformeerden en katholieken, bij wie reeds de stille generatie significant minder conservatief is dan de vooroorlogse generatie. Bij de hervormden zijn zelfs helemaal geen significante caesuren tussen de generaties. Voor de onkerkelijken geldt, dat hun vergelijkenderwijs zeer liberale opvattingen in dit opzicht reeds kenmerkend waren voor de vooroorlogse generatie en dat hierin bij de latere generaties geen verandering is opgetreden.

De liberalisering van het man-vrouwbeeld begint bij de onkerkelijken – conform de geformuleerde hypothesen – reeds bij de stille generatie, maar dat geldt ook – in strijd met de geformuleerde hypothesen – voor de katholieken. De significante caesuren tussen de generaties bij deze beide levensbeschouwelijke groeperingen resulteren in een driedeling van leden van de vooroorlogse generatie, die het meest conservatief zijn, vervolgens de leden van de stille generatie en ten slotte de leden van de protest- en verloren generatie, die over de rollen van vrouwen en mannen de minst traditionele opvattingen huldigen. Bij de hervormden en gereformeerden is er in dit opzicht slechts sprake van een tweedeling van enerzijds de leden van de vooroorlogse en stille generatie, die de meest conservatieve opvattingen huldigen en anderzijds de leden van de protest- en verloren generatie, die het minst traditioneel denken over de rollen van mannen en vrouwen.

Met betrekking tot de gecombineerde invloed van generatie en denominatie wordt ten slotte de vraag beantwoord in hoeverre de verschillen in cultureel conservatisme tussen de levensbeschouwelijke groeperingen anders van aard zijn binnen de onderscheiden generaties. De b-waarden op basis waarvan de daarover geformuleerde hypothese 3c wordt getoetst, zijn weergegeven in tabel 3. Ook hier is – zonder dat dit in extenso is weergegeven – getoetst of de verschillen tussen allerlei combinaties, met telkens een andere referentiecategorie, significant zijn.

Volgens hypothese 3c zouden de verschillen in cultureel conservatisme tussen de levensbeschouwelijke groeperingen geleidelijk kleiner moeten worden in de opeenvolgende generaties.

Wat betreft de verschillen tussen enerzijds de onkerkelijken en anderzijds de leden van de drie christelijke denominaties – zo blijkt uit tabel 3 – wordt deze hypothese globaal bekrachtigd. De verschillen tussen onkerkelijken en kerkleden zijn in de opeenvolgende generaties steeds minder geprononceerd. Wat betreft de tegenstelling tussen kerkleden en onkerkelijken is er dus sprake van geleidelijke culturele homogenisering als het gaat over cultureel conservatisme.

Tabel 3 *Verschillen in cultureel conservatisme tussen de levensbeschouwelijke groeperingen, apart voor de vier generaties: geschatte afwijkingen van de referentiecategorie (b-waarden) uit een regressie-analyse waarbij – onder controle van jaar, opleiding/geslacht en leeftijd – denominatie en generatie zijn gecombineerd (ns = niet significant, alpha = .05)*

	Afwijzing van onbeperkte vrijheid van menings- uiting (schaal 0-6)	Afwijzing van ingrepen in het leven (schaal 0-5)	Traditionele opvatting over de rol van vrouwen en mannen (factorscores, M = 500 SD = 100)
Aantal respondenten	N = 5939	N = 5901	N = 5904
<i>Vooroorlogse generatie</i>			
Referentiecategorie: Gereformeerden van de vooroorlogse generatie			
Katholieken	b = -0,31 (ns)	b = -0,68	b = -6 (ns)
Hervormden	b = -0,38	b = -0,95	b = -7 (ns)
Onkerkelijken	b = -1,23	b = -1,87	b = -33
<i>Stille generatie</i>			
Referentiecategorie: Gereformeerden van de stille generatie			
Katholieken	b = 0,05 (ns)	b = -0,37	b = -7 (ns)
Hervormden	b = -0,05 (ns)	b = -0,45	b = -1 (ns)
Onkerkelijken	b = -0,78	b = -1,20	b = -34
<i>Protestgeneratie</i>			
Referentiecategorie: Gereformeerden van de protestgeneratie			
Katholieken	b = -0,30	b = -0,81	b = 3 (ns)
Hervormden	b = -0,27 (ns)	b = -0,44	b = -5 (ns)
Onkerkelijken	b = -0,99	b = -1,35	b = -25
<i>Verloren generatie</i>			
Referentiecategorie: Gereformeerden van de verloren generatie			
Katholieken	b = -0,33	b = -0,66	b = 4 (ns)
Hervormden	b = -0,41	b = -0,38	b = 17 (ns)
Onkerkelijken	b = -0,84	b = -1,16	b = -16

Wat betreft de verschillen tussen de leden van de drie christelijke denominaties onderling is het beeld meer gedifferentieerd, maar moet hypothese 3c toch met betrekking tot alle drie de aspecten van cultureel conservatisme verworpen worden. Er is in het algemeen geen sprake van geleidelijke culturele homogenisering tussen de drie christelijke geloofsgroepen. Immers op het punt van onbeperkte vrijheid van meningsuiting zijn de denominationele verschillen in de vooroorlogse, protest- en verloren generatie even groot (waarbij de gereformeerden telkens conservatiever zijn dan de katholieken en/of hervormden), terwijl er bij de leden van de stille generatie helemaal geen significante verschillen zijn tussen de drie christelijke denominaties. Met betrekking tot de afwijzing van ingrepen in het leven kan allereerst worden geconstateerd dat in dit geval, waar het gaat om godsdienstig gevoelige onderwerpen, de verschillen tussen de drie denominaties verreweg het grootst zijn. Verder zijn ook hier weer de verschillen het minst geprononceerd binnen de stille generatie. Ten slotte moet worden opgemerkt, dat bij de verloren generatie de hervormden nog de minst conservatieve opvattingen huldigen over ingrepen in het leven, terwijl bij de protest- en verloren generatie de katholieken de rol van meest ruimdenkende geloofsgroep hebben overgenomen. In dit opzicht hebben de katholieken dus een soort liberale inhaalmanoeuvre uitgevoerd ten opzichte van de hervormden. Over de man-vrouwopvattingen ten slotte kunnen we kort zijn. In geen enkele generatie is hier sprake van significante verschillen tussen de leden van de drie christelijke denominaties.

5. Conclusies

De belangrijkste uitkomsten van de in dit artikel uitgevoerde analyse over de enkelvoudige en gecombineerde invloed van generatie en denominatie op de mate van cultureel conservatisme in Nederland in de jaren tachtig kunnen in de volgende conclusies worden samengevat.

- De geconstateerde generatiecaesuren komen overeen met de hypothetische verwachtingen op grond van de generatietheorie. De meest geprononceerde generatiecaesuren in termen van minder en meer conservatief zijn die tussen de protestgeneratie en de stille generatie, hoewel ook de stille generatie op de meeste punten minder conservatief is dan de vooroorlogse generatie. Tussen de twee jongste generaties zijn, conform de verwachting, geen significante verschillen in cultureel conservatisme geconstateerd.
- De levensbeschouwelijke factor manifesteert zich vooral in grote verschillen tussen liberaal denkende onkerkelijken en conservatieve kerkleden. Voorzover er verschillen zijn tussen de kerkleden onderling zijn de gereformeerden duidelijk conservatiever dan de katholieken en hervormden, die onderling nauwelijks verschillen.
- De levensbeschouwelijke factor heeft vooral een differentiërende werking als het gaat over de afwijzing van allerlei ingrepen in het leven. Dit komt overeen met wat ook nu nog regelmatig uit de media naar voren komt, namelijk dat de opvattingen over het recht van abortus, euthanasie en zelfdoding in levensbeschouwelijk en godsdienstig opzicht beladen zijn.
- De verwachting dat het proces van liberalisering het vroegst begonnen is bij de leden van die levensbeschouwelijke groepering, die op dit moment de meest liberale opvattingen huldigen, wordt niet ondersteund.

gen, i.c. de onkerkelijken, blijkt op geen enkele manier bekrachtigd te worden door de onderzoeksuitkomsten. Het tegendeel lijkt eerder het geval. Het zijn namelijk de leden van de meest conservatieve levensbeschouwelijke groepering, dat wil zeggen de gereformeerden, bij wie het liberaliseringsproces 'het vroegst' begonnen is. De vergelijkenderwijs zeer liberale opvattingen van de onkerkelijken zijn in ongeveer gelijke mate kenmerkend voor alle generaties onkerkelijken.

– De these van geleidelijke culturele homogenisering tussen de levensbeschouwelijke groeperingen vindt maar weinig steun in de onderzoeksuitkomsten. Slechts de verschillen tussen enerzijds de onkerkelijken en anderzijds de leden van de drie christelijke denominaties zijn in de opeenvolgende generaties iets kleiner geworden. Met betrekking tot cultureel conservatisme is er ook bij de jongste generaties nog altijd sprake van duidelijk verschillende levensbeschouwelijke subculturen.

– De afname van cultureel conservatisme in Nederland in de tweede helft van de jaren tachtig moet primair structureel worden verklaard. Periode-effecten spelen slechts een zeer ondergeschikte rol. De liberalisering van waarden en normen in de jaren tachtig vertoont het karakter van een 'stille revolutie' (Inglehart, 1977) waarbij de geconstateerde veranderingen primair samenhangen met veranderingen in structurele kenmerken van de bevolking.

Noten

- 1 Henk Becker is sinds 1968 hoogleraar sociologie aan de Universiteit Utrecht, vanaf 1990 in de vakgroep sociologie aldaar. Albert Felling studeerde sociologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hij is hoogleraar methodenleer aan dezelfde universiteit. Jan Peters studeerde sociologie aan de Katholieke Hogeschool Tilburg. Hij is hoogleraar cultuur- en godsdienstsociologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Karin Sanders studeerde psychologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Sedert 1993 is zij universitair hoofddocent beleid, arbeid en organisatie aan dezelfde universiteit.
- 2 In het verdere betoog gaan we niet in op de andere poot van de generatietheorie, de 'relatieve schaarse hypothese'. Deze laatste wordt met name van belang geacht voor het verklaren van verschillen in gedragingen. In Becker (1995) wordt een samenvatting van de generatietheorie gegeven.
- 3 Er wordt – vanwege te kleine aantallen – geen onderscheid gemaakt tussen synodaal gereformeerden en de strengere gereformeerde kerkgenootschappen. Daarmee moet bij de interpretatie van de uitkomsten rekening worden gehouden, omdat uit vroegere studies (Dekker & Peters, 1989; Veerman, 1993) blijkt dat de synodaal gereformeerden duidelijk 'moderner' en minder conservatief zijn dan de streng gereformeerden.
- 4 Bij de uitgevoerde regressie-analyse is nagegaan in welke mate er sprake is van collineariteit tussen de leeftijdscategorieën, de generaties en de drie onderscheiden periodes. Collineariteit kan namelijk ernstige gevolgen hebben voor de interpretatie van de uitkomsten (Te Grotenhuis, Lammers & Wolters, 1995). Op basis van de daarvoor gebruikelijke criteria kunnen we concluderen, dat in dit geval de mate van collineariteit tussen de genoemde variabelen de interpretatie van de uitkomsten niet beïnvloedt. De VIF (variantie inflatie factor)-waarden waren – met één uitzondering, namelijk 11,1 – allemaal ruimschoots kleiner dan de criteriumwaarde 10. De condition index, die kleiner moet zijn dan 30, was in geen enkel geval groter dan 16.

Literatuur

- Alwin, D.F. (1990). Cohort replacement and changes in parental socialization values. *Journal of marriage and the family*, 52, 347-360.
- Becker, H.A. (1985a). *Dutch generation today*. Wassenaar: Netherlands Institute of Advanced Studies in the Humanities and Social Science (paper).
- Becker, H.A. (1985b). Generaties. *Hollands Maandblad*, 4, 14-25.
- Becker, H.A. (1995). Onderzoek naar het patroon van generaties, een reactie op Van den Broek. *Sociologische Gids*, 42, 145-157.
- Dekker, G. & Peters, J. (1989). *Gereformeerden in meervoud. Een onderzoek naar levensbeschouwing en waarden van de verschillende gereformeerde stromingen*. Kampen: Kok.
- Eisinga, R., Felling, A., Peters, J. & Scheepers, P. (1992). *Social and cultural trends in the Netherlands 1979-1990. Documentation of national surveys on religious and secular attitudes in 1979, 1985 and 1990*. Amsterdam: Steinmetz Archive.
- Eisinga, R., Scheepers, P. & Snippenburg, L.B. van (1991). The standardized effect of a compound of dummy variables or polynomial terms. *Quality and Quantity*, 25, 103-114.
- Felling, A. & Peters, J. (1986). Conservatism. A multidimensional concept. *Netherlands Journal of Sociology*, 22, 36-60.
- Gadourek, I. (1982). *Social change as a redefinition of social roles*. Assen: Van Gorcum.
- Grotenhuis, M. te, Lammers, J. & Wolbers, M. (1995). Cohorten zonder collineariteit? Een methodologisch commentaar op 'Cohorten zonder generaties: cohortvervanging en generatievorming in Nederland' van Andries van den Broek. *Sociologische Gids*, 42, 163-170.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution. Changing values and political styles among western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Middendorp, C.P. (1978). *Progressiveness and conservatism. The fundamental dimensions of ideological controversy and their relationship to social class*. Den Haag: Mouton.
- Middendorp, C.P. (1979). *Ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland. Progressiviteit en conservatisme in de jaren 60 en 70*. Meppel: Boom.
- Peters, J. & Schreuder, O. (1987). *Katholiek en Protestant. Een historisch en contemporain onderzoek naar confessionele culturen*. Nijmegen: ITS.
- Peters, J., Ven, J.A. van der & Spruit, L.G.M. (1993). *Kerk op de helling. Veranderingen in katholiek Nederland en gevolgen voor de pastoraal*. Kampen: Kok.
- Veerman, M.P. (1993). *Three divisions within the Reformed Protestant Churches in the Netherlands. Paper presented at the 22nd International Conference for the Sociology of Religion, 19-22 July, 1993, Budapest, Hongarije*.